

LEKTORSKOMPETENS OCH DOKTORSDISPUTATION

Av docenten GUDMUND BJÖRCK, Uppsala

1.

EN GÅNG för ungefär ett kvartssekel sedan hörde jag i en läroverkskorridor följande instruktiva replikskifte. En ängslig och artig gymnasist närmade sig den utmärkte läraren i ett viktigt ämne och frågade »lektorn» om resultatet av en skrivning. Svaret kom prompt: »Tackar som frågar! Adjunkt är jag förresten. Lektorer är i allmänhet misslyckade docenter.»

Motsättningen mellan de båda kategorierna av ordinarie läroverkslärare är icke av igår. På sistone har emellertid offensiven slagits ut på nytt och med avsevärd stötkraft, riktad mot den formella lektorskompetensen. Som bekant innebär denna, att lektorn skall (förutom vissa kvalificerade betyg i magisterexamen) ha avlagt licentiatexamen och ha disputerat för doktorsgraden.

Offensivens strategiska mål torde även inom den engagerade kåren själv bedömas ganska olika. I en hemställan från Läroverkslärarnas riksförbund i höstas — mot vilken lektor A. Gagnér reserverade sig i berörda delar — behandlas frågan med stor hovsamhet: det gemensamma riksförbundet har icke velat binda sig för ett formligt yrkande, men disputationskravets bortfall antydes dock som det sannolika resultatet av en utredning. På åtskilliga håll framstår det emellertid tydligen som slutmål, att lektorsgraden helt avskaffas.

Det är icke min avsikt att här betrakta problemet från skolans synpunkt — ehuru väl jag tror, att även den »akademiska» aspekten i ganska väsentlig mån vidkommer skolans intressen. Ett par punkter må dock vidröras, där efter min tanke debatten lätt kommer på avvägar.

Med rätta läggs stor vikt vid den pedagogiska skickligheten. Ingen bestrider dess betydelse, och jag tror icke man kan säga, att den kommer i skymundan i det nuvarande befordringssystemet.

Att sedan provårsbetyg och tjänstgöringsbetyg nog i vissa fall ge en mycket otillräcklig ledning, är en sak för sig. Jag bortser också från en del besynnerliga resonemang, som tyckas förutsätta, att mer ingående kunskaper vore till direkt förfång för undervisningen; eljest vet jag icke, vart man vill komma med att t. ex. framdraga det helt naturliga förhållandet, att potentiella lektorer i provåret handledas av adjunkter.

Men vad menas med undervisningsskicklighet? Man hör ibland — och det inte minst man och man emellan, och inom olika pedagogiska kretsar — saken omtalas så, som om det enda avgörande kriteriet på en lärares duglighet vore, att han lyckats dra fram ett maximalt antal elever till och genom examen. Här ligger frestelsen snubblande nära att med hjälp av ett utexperimenterat dres-syrssystem pådyvla samhället medborgare med gråa eller vita mössor, som de aldrig borde ha fått — till dubbel skada, ty tiden till exercisen måste stjälas från de dugligare klasskamraterna.

Detta är något annat, än när läraren avsätter en viss tid till individuell undervisning för att hjälpa en värdefull elev tillrätta med speciella svårigheter. Men att en spänning mellan kvantitet och kvalitet i undervisningsresultaten finns, kan icke förnekas, enkannerligen i de farliga »skrivämnena». Och det ligger en god portion sanning i ett påstående, som nyligen syntes i Tidning för Sveriges läroverk: »De normalt begåvade eleverna och framför allt de mer än normalt begåvade eleverna är vår skolas verkliga styvbarn. Lärarna ägnar sig i allmänhet alltför litet åt dem...» Så mycket torde alla kunna bli överens om, att undervisningsskickligheten *också* visar sig däri, att de goda eleverna få något med sig från skolan utöver de vackra betyg, som deras flit och förstånd inbringa. En enda sådan impuls kan avkasta hundrafalt i allmän och enskild nytta för framtiden.

Det vore mig fjärran att påstå, att möjligheten till en starkare intellektuell stimulans, om man nu över huvud finner tid att försöka ge något dyligt, skulle bero på den akademiska meriteringen. Det är så mycket mindre fallet, som den svenska läroverkslärarekåren rymmer åtskillig fruktbar lärdom, som inte ens finns redovisad i magisterbrevet. Men väl föreställer jag mig, att egen forskning är den bästa vägen att inom ett ämnesområde nå detta plus, som även den bästa kursbok behöver. Självförvärvad insikt brukar vara det bästa skyddet mot bokstavsträldom. Att här fantisera fram en motsättning mellan »bildning av formell boklig art» och »livets förtrollande verklighet i dess skiftande uppenbarelse-

former» (uttrycket är hämtat ur ett inlägg i den förevarande diskussionen!), bidrager icke till ekvationens hyfsning.

När det talas om lektoraten som kulturbärande institutioner, behöver det således inte vara en floskel. Men man skall därvid tänka ej blott på populärföreläsningar och vittra middagsbjudningar utan också på skolan själv, och närmare bestämt på de lärjungar, som kunna kosta på sig en smula mer än att »klara studenten».

Den andra punkt, där en reservation anmäler sig till diskussionsprotokollet, gäller jämförelserna med utländska förhållanden. Det slår över huvud taget numera sällan fel, att ett reformkrav stödes med hänvisningar till »de stora kulturländerna» eller till »den moderna tidens krav». Det sista är ett slagord, som ofta blott betyder, att de sakliga grunderna fattas; ibland innebär det också en förstucken hotelse, att projektet nog kan genomföras i alla fall.

Däremot är det naturligtvis nyttigt att ge akt på andra folks erfarenheter. Men vi äro sällan betjänta av några ytliga svep, och alldeles särskilt krävs det djupgående kännedom för att kunna dra lärdom av en främmande skolorganisation; man måste veta, hur den tar sig ut i praktiken, förstå de alltid mer eller mindre nationellt särpräglade bildningsidéerna och framför allt kunna bedöma uppfostringsresultatet i dess förhållande till målsättningarna, organisationen och samhällsmiljön i det hela. Otvivelaktigt vore det av betydelse att veta t. ex., vad man i bildade danska kretsar anser om disputationskravets strykning, som i Danmark är ett fullbordat faktum, eller i vad mån den franska skolans på vissa punkter avgjort höga standard kan sammanhänga med lärarkriteringen; den filosofiska doktorsgraden är ju i Frankrike tämligen sällsynt, medan lärarkåren tages ut genom ett examensförfarande i tävlingens form och dess medlemmar äga en viss statlig anställningsrätt och å sin sida äro underkastade tjänsteplikt mot staten. Något i stil med denna sistnämnda anordning blir f. ö. med all säkerhet aktuellt hos oss, om den s. k. magisterspärren genomföres.

2.

Mellan Sveriges läroverkslärarekår å ena sidan och dess teologiska och framför allt filosofiska universitetsfakulteter och fria högskolor å den andra består av gammalt en utsträckt personalunion. Ett stort antal läroverkslärare äro eller ha varit docenter, och många professorer ha undervisat vid läroverk eller motsva-

rande anstalter. Ett säkert tecken på »allvarliga avsikter» på lärarbanan utgör provåret: av tjugofyra professorer i den humanistiska sektionen i Uppsala redovisa f. n. sex genomgången provår. Ytterligare några ha skoltjänstgöring bakom sig. Fyra ha varit ordinarie lektorer. För att rätt bedöma denna proportion måste man hålla i minnet, att icke få professurers ämnesområden falla helt utanför skolans domäner.

Det är klart, att denna personella kontakt, som f. ö. gärna återknytes genom censorsresor, effektivare än många stadgor sörjer för, att skolans särskilda utbildningsbehov icke bli främmande för universitetsmännen. Ännu viktigare är, att en tillfredsställande rekrytering av akademiska lärarkrafter väsentligen underlättas genom att professors- och lektorskarriärerna i så hög grad sammanfalla. I ett stort språkområde med dussintals universitet, som t. ex. det gamla tysk-österrikisk-schweiziska, var en rent akademisk återväxt tänkbar, utan att kvaliteten behövde äventyras. Åtminstone hade de stora berömda lärosätena sällan brist på hugade aspiranter till sina f. ö. mycket indräktiga professorsstolar, och ett enskilt fack riskerade heller icke att blockeras för decennier genom några ungdomsfriska ämnessvenner. Vår kulturkrets förblir ganska trång, och det även om man bestämt hoppas på en stor framtida rörelsefrihet för arbetskraften inom Norden. De »lärda verken» förslå på intet sätt som regulator för tillströmningen. Målet måste ju nämligen för oss vara att trots den ringa efterfrågan på professorer föra fram ett relativt stort antal forskare, utan att vi fördenskull riskera ett högakademiskt proletariat. Här öppnar den nuvarande lektorsinstitutionen en avgångsled, som universiteten helt enkelt icke kunna undvara.

Dess nytta framträder särskilt påtaglig, om vi kasta en blick på universitetslärarnas sociala rekrytering. Många av dem kommo till akademien som fattiga pojkar, utan tanke på annat än att skaffa sig en slät filosofisk eller teologisk examen till födkrok. Deras begåvning och framsynta lärares uppmuntran förde dem steg för steg allt längre på den lärda vägen. Men både de själva, deras familjer och deras professorer skulle mången gång ha tvekat, såvida den akademiska banan varit en rent intern, sluten karriär.

Att urvalet till professors- och docentbeställningarna sker från en så bred basis som möjligt, är ett samhällligt önskemål i allmänhet. Men man tycks ibland vilja glömma, att det, när det gäller skolämnena, är ett skolans önskemål i all synnerhet. Det är dock

universitetsmännen, som sätta sin prägel på den teoretiska lärarutbildningen. Kull efter kull av skolans adepter mottaga deras undervisning och ställas inför deras prövning. Universitetsmännens förmåga avspeglar sig därför med nödvändighet mer eller mindre i lärarkårens standard — och mera, i samma mån som utbildningen tänkes starkare specialiserad efter pedagogiska linjer. Här får då också den nyss berörda »personalunionen» ökad betydelse.

Nu bestrider självfallet ingen människa, att det är önskvärt med bra professorer. Det medgives likaså allmänt, att lektorsinstitutionen i dess nuvarande form hjälper till att uppfylla detta önskemål. Men, fortsätter man, kommer det i strid med skolans, då måste fakulteter och högskolor säkra sin rekrytering på annat sätt.

Huru kan detta ske? Man pekar på uppslaget med statlig subvention åt unga forskare. Men hur många dylika stipendier vill man då tänka sig? Och är det sannolikt, att den, som slutligen hamnar utanför konkurrensen — ofta av yttre, tillfälliga skäl — skall känna sig tillfredsställd blott med en någotsånär skuldfrihet, utan hopp om timligt vederlag för den dryga tidsförlusten? Det i och för sig ytterst välmotiverade uppslaget har förverkligats inom det juridiska området. Det är betecknande, att från professorshåll icke dess mindre framhållits som en nödvändig reform, att juris doktorsgraden får ett bredare kompetensvärde.

Att en högre akademisk meritering bibehålles som villkor för lektorat, synes alltså vara av så utomordentlig vikt för universitetet och därmed indirekt för skolan, att man rimligen kunde överväga att slopa den endast för det fall, att den visat sig vara av föga värde ur bildnings- och uppfostringssynpunkt. Åtminstone för de allra flesta skolämnens vidkommande tror jag, att motsatsen kan påvisas och i verkligheten också rätt allmänt erkännas. Men ett försök att utveckla detta skulle falla utom ramen av en artikel, som närmast velat angripa problemet ur universitetens synpunkt.

3.

Är då i själva verket allting väl beställt? Nej. Att så inte är fallet, bevisas visserligen icke därav, att gymnasieungdomen i så stor utsträckning undervisas av adjunktskompetenta lärare; en tillrättaläggning av de proportionella siffrorna gjordes f. ö. av en erfaren skolman i förra årgången av Svensk Tidskrift. Han framhöll också, att »en nära till hands liggande slutsats vore, att

man borde försöka få fler lektorer». Inte heller bör man dra för vittgående slutsatser av bristen på sökande till vissa lektorsbefattningar. Samtidigt händer det ju, att lektorat i andra ämnen locka rader av högt kvalificerade aspiranter. Sådana fluktuationer ligga till en viss grad i det fria studiets natur. Även de skulle otvivelaktigt dämpas, om det bleve flera platser att konkurrera om. Skolöverstyrelsen har i själva verket också framlagt en plan för att »ernå en bättre lektorsrepresentation vid vissa läroverk», och en första etapp härutinnan förutses i proposition till årets riksdag.

Emellertid kan det icke vara tu tal om, att den vetenskapliga utbildningen numera är för lång och redan därigenom alltför dyr, vartill komma de höga omkostnaderna för tryckning av den ofta mycket voluminösa doktorsavhandlingen. Frågan blir, om något kan göras inom universitetsväsendets ram för att råda bot på detta. Utvecklingen sammanhänger naturligtvis med vetenskapernas ökade specialisering och tekniska utbyggnad, mängden av »citerad litteratur» o. d. Men framför allt rör det sig om en inflatorisk företeelse: de stegrade kraven drivas fram genom konkurrensen om docenturer och lektorat. Tendensen skärpes dessutom genom den flykt undan provinsstaden, som utgör ett så karakteristiskt drag i dagens svenska fysionomi.

Man behöver endast tänka på de upptrissade studentbetyg, som f. n. bestämma inträdet vid vissa fackhögskolor, för att inse, hur svårt det är att komma till rätta med en dylik inflation. Det går ej att hindra folk från att prestera för mycket, och man kan inte utan att rubba befordringsgrunderna neka att belöna merprestationen. Många professorer skulle hjärtans gärna undvara »mammutavhandlingarna», men av två kvalitativt likvärdiga arbeten måste de självfallet föreslå högsta vitsordet åt det, som spänner över ett vidare område eller behandlar ett större problemkomplex. Inte heller skulle det hjälpa att avskaffa de graderade avhandlingsbetygen och endast ge »godkänd — icke godkänd». Följden bleve med säkerhet, att sakkunnigeutlåtanden regelbundet komme att åtfölja lektorskonkurrenserna, och att rent nominella docenturer utdelades i stället för kvalificerade betyg.

En radikalare åtgärd, som också föreslagits, vore att låta redan licentiatexamen ge lektorskompetens och avstå från disputationskravet. Det skall villigt medgivas, att den tål att diskuteras. Men uppenbarligen innebure den ett avsteg från den grundsats, vars betydelse vi just understrukt, nämligen att de högsta utbildningslinjerna för skola och universitet skola sammanfalla. Och ju star-

kare denna princip komme att hävdas även under den nya ordningen, m. a. o. ju större fordringar som ställdes på licentiatavhandlingarna, desto mer illusorisk bleve tidsvinsten — och desto värdefullare dessa avhandlingar, som mestadels otryckta komme att begravas i arkiven.

Slutligen kan man med visshet antaga, att även efter sänkta kompetenskrav åtskilliga lektorer småningom disputerade. De mera eftersökta platserna bleve på så vis i regel ändå förbehållna åt doktorer. Och alltför många av deras lärdomsprov skulle vara utarbetade av medelålders män utan det befruktande inflytande, som universitetsmiljön och kamratskapet på ett vetenskapligt seminarium kunna utöva.

Mycken kritik har östs över disputationsväsendet vid våra universitet och högskolor; till en del är den tämligen ovederhäftig. Det är sant, att den, som för första gången hör på, när en doktorsavhandling »till offentlig granskning framställes», nästan ofelbart blir besviken: han tycker sig bivista en föga omväxlande mysterierit — i bästa fall upplivad av journalistiskt pikanta intermezzon — vars mening och berättigande förefalla att vara i större behov av försvar än respondentens opus. Den erfarnare vet, att offentligheten, även om den i konkreta fall kan te sig som en tom formalitet, dock i princip är ett profylaktiskt institut, som genom sin blotta tillvaro främjar en viss standard.

Ur praktisk synpunkt brukar man icke utan skäl anmärka på, att doktorsavhandlingarna först gå i tryck och sedan underkastas rättelse och kritik; det riktiga vore tvärtom. Ofta nog ha nu i själva verket arbetena vuxit fram under ämnesprofessorns och medlärjungarnas vaksamma ögon. Men anmärkningen kvarstår otvivelaktigt mot systemet som sådant. Två besvärliga hinder stå emellertid i vägen för en tryckning i efterhand (eventuellt då blott av vissa avsnitt). Offentlighetsprincipen lika väl som de rent praktiska arbetsformerna kräva, att arbetet före disputationen framställes i ett flertal exemplar; detta mångfaldigande skulle alltså tjäna ett blott provisorium och i de flesta fall dra en opropor­tionerlig extra kostnad. Och vidare är det ingalunda så enkelt, som det låter, att inarbeta opponenternas och övriga bedömares anmärkningar, och svårare, ju mer dessa höja sig över den blotta kriarättningen. Vi vilja dock inte hamna i det gamla systemet, då man blev graduerad på andras avhandlingar.

Några fullt övertygande förslag till reformer av själva organisa-

tionen ha alltså till dato knappast avhörts. Vi torde i stort sett få lita till det, som en klok rådgivning från de akademiska lärarnas sida och förhållandenas egen logik kunna åstadkomma; jätteavhandlingarna ha kanske redan sett sina bästa dagar. Men under alla förhållanden förblir bördan alltför tung för den enskilde. Det allmänna måste träda stödjande emellan; att de lärda banorna bli överdrivet lönsamma, behöver icke riskeras i första taget.

Stipendier åt yngre, ograduade forskare ha redan nämnts. Därtill komma skäliga tryckningsbidrag för avhandlingar. Båda dessa behov framhävas som bekant i en av årets mera uppmärksammade riksdagsmotioner; med beklämning finner man däremot nu, att statsutskottet och riksdagen ansett sig kunna både avslå det frikostigare avhandlingsunderstödet och pruta på det äskade anslaget till tryckning av lärda verk.

Det är överflödigt att betona, vilket gagn de tilltänkta åtgärderna skulle medföra för rekryteringen av de lärda yrkena; saken blir desto viktigare, då staten är i full färd med att undanrycka grunden för mecenatskapet, som betytt så mycket också för den naturliga ståndscirkulationen i äldre tider. Vi kunna med fog hoppas, att »licentiestipendier», knutna till vissa bestämda ämnen, skola motarbeta den sporadiska underproduktionen av lektorskompetenta. Men även därutöver kan en viss reglerande inverkan motses. Om den blir enbart av godo, är f. n. en teoretisk fråga.

De nämnda stipendierna kunna självfallet icke löpa i det oändliga på en och samme innehavare. Den fastställda maximitiden kommer, om den utmäts på rimligt sätt, snart nog att framstå som den naturliga för licentiatexamen, resp. disputation. Detsamma gäller avhandlingarnas omfång. Emellertid möter här ett kinkigt problem. Både bland de humanistiska och de naturvetenskapliga disciplinerna finns det ämnen, som genom sin art inbjuda till, ja nödvändiggöra en bredare, mera refererande framställning; det är ett misstag att tro, att ens »mammutavhandlingarna» nödvändigtvis äro, sakligt sett, för tjocka. En politik med tryckningsbidragen, som vill motverka vidlyftighet och därför endast sträcker sig till ett visst antal ark, måste naturligtvis hålla sig till medelvärdena och kan aldrig undvika ojämnheter i de enskilda fallen, men den kan efter mitt förmenande icke undgå att ta hänsyn till den inneboende skillnaden mellan olika ämnesgruppers metoder.

Slutligen förefaller det mig ofrånkomligt att förutse anslag till översättningshjälp. Svenska språket skall långt ifrån bannlysas

ur den vetenskapliga litteraturen. Men det är ur alla synpunkter viktigt att vår plats hävdas i den internationella forskning, vars band redan hålla på att återknytas, och det ofta hörda talet härom förlorar i slagkraft, om specialundersökningar, vilkas största naturliga publik finnes utomlands, måste tryckas på svenska.

Vårt program må förefalla magert, till äventyrs beroende därpå, att några institutioner i vårt skol- och universitetsväsen befunnits mer förtjänta att stödjas, än kritikerna höllo före. Konstaterade olägenheter bevisa som bekant i och för sig icke välsignelsen av varje reformprojekt, och vi sakna anledning att låta påtruga oss en nyordning mot bättre vetande. Ett står i varje fall klart: man skall aldrig kunna reducera dessa frågor på en rationell formel. Det talades förr om kulturens offerväsen. Krassare kunde sanningen uttryckas så, att kulturen alltid arbetar med ett betydligt svinn, i pengar men framför allt i mänskliga bemödanden och förhoppningar, som emellertid är oskiljaktigt från dess frihet. Lyckas man få kulturlivet att fungera med mekanisk precision, då är det dags att slå igen butiken.